

Creatief schrijven aanleren, hoe dan?

MATTHIJS BAAS

A. ten Peze, (2024). Creative writing: Thinking beyond the standard text. Teaching high school students to write original texts. Universiteit van Amsterdam. 296 blz. Isbn 978 94 6473 360 0.

Goed kunnen schrijven is essentieel voor zowel studie als werk. Tegelijkertijd blijft de schrijfvaardigheid bij Nederlandse leerlingen achter en lijkt hun schrijfplezier af te nemen. Deze afname viel deels samen met een periode van afnemende aandacht voor de creatieve kant van schrijven in het onderwijs. Die zorgelijke situatie was voor docent Nederlands Anouk ten Peze de aanleiding om zich in haar proefschrift op creatief schrijven te richten. Het doel van dit proefschrift was het ontwerpen en testen van lessenseries creatief schrijven voor de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Hierbij werd onderzocht hoe deze lessen de schrijfkwaliteit en het schrijfproces van leerlingen beïnvloeden. Daarnaast werd gekeken naar de wisselwerking tussen creatief en zakelijk schrijven en naar effectieve ontwerperegels voor creatief schrijfonderwijs. In deze bespreking van haar proefschrift ga ik in op de belangrijkste bevindingen en de implicaties hiervan.

Verschillen tussen creatief en zakelijk schrijven

Een belangrijke eerste stap die Ten Peze nam om haar doelen te realiseren, was een begrip-bepaling van creatief schrijven. Waar hebben we het eigenlijk over? Creativiteit wordt in de wetenschappelijke literatuur gedefinieerd als het vermogen om originele en bruikbare uitkomsten te genereren. Originaliteit verwijst hierbij naar hoe ongewoon en uniek een uitkomst is, terwijl bruikbaarheid gaat over de mate waarin de creatieve uitkomst past bij de taak, het beoogde publiek en de context. Deze creatieve uitkomsten zijn het resultaat van verschillende cognitieve processen, de inzet van kennis en vaardigheden die iemand bezit, en de motivatie en houding die iemand heeft ten aanzien van de creatieve taak.

Ten Peze past deze algemene benaderingen van creativiteit toe op schrijven. Een creatieve schrijfwijze is volgens haar een tekst die past bij het schrijfgenoemde of de situatie en tegelijkertijd origineel is. Schrijven komt volgens Ten Peze neer op het scheppen van betekenis met taal en is hiermee een creatief proces. Betrokken cognitieve schrijfprocessen zijn bijvoorbeeld het ophalen en structureren van ideeën door middel van planning, het

vertalen van ideeën naar tekst en het evalueren en herzien van de geproduceerde tekst. Het belang van creativiteit voor schrijven is afhankelijk van het schrijfgenoemde. Creativiteit lijkt vooral van belang bij fictief schrijven, waarbij de verbeelding wordt gebruikt om een eigen wereld met personages te creëren. Waar communicatief of zakelijk schrijven de bestaande werkelijkheid weerspiegelt, roept fictie een nieuwe werkelijkheid op via verbeeldingskracht. Creatief en zakelijk schrijven verschillen ook wat betreft het schrijfdooel en de beperkingen in de structuur en vorm van de tekst. Het doel bij fictief schrijven ligt meer open en er is veel vrijheid in de keuze voor de vorm en de tekststructuur. Het doel bij zakelijk schrijven is duidelijker, zoals het informeren of overtuigen van de lezer, en de teksten volgen doorgaans vorm- en structuurconventies.

Een eerste studie naar de verschillen

Om het onderscheid tussen creatief en zakelijk schrijven verder te verhelderen, richtte Ten Peze zich in een eerste studie op de verschillen tussen creatieve en zakelijke schrijfprocessen en de invloed van motivatie en zelfpercepties van creativiteit op schrijfprestaties. In deze studie schreven twintig gemiddelde en sterke schrijvers uit 4 en 5 havo en vwo acht teksten van ongeveer 300 woorden, vier creatieve en vier argumentatieve. Zo schreven leerlingen in 20 minuten een origineel en fascinerend verhaal naar aanleiding van een afbeelding van een man die op de grond ligt, met tomatensaus over zich heen. Een voorbeeld van een argumentatieve schrijfofdracht was dat leerlingen een krantenartikel lazen over verslaving aan computerspellen en hun mening met argumenten over het onderwerp moesten geven. Tijdens het schrijven op de computer registreerde software de toetsaanslagen van de leerlingen. Het aantrekkelijke van deze software is dat het gebruik

ervan het schrijfproces niet verstoort, terwijl je wel inzichten krijgt over bijvoorbeeld het aantal en de duur van onderbrekingen tijdens het schrijven. De creativiteit van de creatieve teksten en de kwaliteit van de argumentatieve teksten werd vervolgens beoordeeld door beoordelaars met relevante expertise, zoals docenten Nederlands. Tot slot werden de schrijfmotivatie en de creatieve zelfperceptie van de leerlingen gemeten met vragenlijsten.

Uit de resultaten bleek dat leerlingen bij creatieve schrijfofdrachten sneller en consistentere schreven, langere teksten produceerden en minder revisies uitvoerden dan bij argumentatieve schrijfofdrachten. Zowel bij creatief als argumentatief schrijven leverden langere teksten binnen korte productiesessies betere resultaten op. Daarnaast bleek dat individuele kenmerken van leerlingen, zoals de creatieve zelfperceptie en schrijfhouding, samenhangen met zowel hun schrijfgedrag als de kwaliteit van hun teksten. Leerlingen die zichzelf als creatief beschouwden en een positieve houding tegenover schrijven hadden, schreven significant langere en betere teksten. Dit bevestigt eerdere theorieën dat motivatie en (zelfpercepties van) creatieve vaardigheden belangrijk zijn voor creatief succes.

Hoewel de bevindingen gebaseerd zijn op een relatief klein aantal deelnemers en exploratief van aard zijn, bieden de resultaten interessante inzichten in het creatieve schrijfproces. Op basis van deze bevindingen en bestaande theorieën over creativiteit en creatief schrijven werden twee korte schrijfcursussen ontwikkeld en getest in studies die beschreven staan in hoofdstuk 3 en 4 van het proefschrift.

Een cursus voor creatief narratief schrijven

De eerste schrijfcursus richtte zich op creativiteit in narratief schrijven. Deze cursus, ontwikkeld in samenwerking met docenten,

had als doel leerlingen te helpen hun schrijfproces te versnellen en tegelijkertijd de kwaliteit van hun teksten te verbeteren. De cursus bood keuzevrijheid en de mogelijkheid om onderwerpen te verkennen om zo ruimte te geven voor verbeelding en fantasie. De schrijfcursus was daarnaast gebaseerd op het expliciet aanleren van divergent en convergent denken. De divergente denkstrategieën waren gericht op het genereren van veel (originele) ideeën, het hanteren van verschillende invalshoeken en het uitwerken van details van een idee. De convergente denkstrategieën richtten zich meer op het evalueren en selecteren van veelbelovende ideeën. Hiertoe kregen leerlingen gedurende zes lessen opdrachten om korte fictieve verhalen te schrijven, waarbij ze werden aangemoedigd om hun verbeeldingskracht en schrijfvaardigheid te benutten. In de lessen analyseerden leerlingen modelteksten, ontwikkelden ze criteria voor goede argumentatieve en creatieve teksten en gaven ze elkaar feedback op hun werk. Hierdoor verbeterde niet alleen hun schrijfvaardigheid, maar ook hun vermogen om op een creatieve manier problemen op te lossen. Naast het expliciet aanleren van creatieve denkstrategieën richtten de lessen zich op het verbeteren van de motivatie en houding van leerlingen voor creatief schrijven, onder meer door een leeromgeving in te richten die bevorderlijk is voor creativiteit.

Honderdvijf bovenbouwleerlingen namen deel aan het onderzoek waarbij de effecten van narratief creatief schrijfonderwijs vergeleken werden met argumentatief schrijfonderwijs. De helft van de leerlingen kreeg eerst creatief schrijfonderwijs en in een volgende ronde argumentatief schrijfonderwijs; bij de andere helft draaide deze volgorde om. Met vergelijkbare metingen als in de eerste studie onderzochten de onderzoekers het effect van deze cursussen op de creatieve en argumentatieve tekstkwaliteit en de schrijfsnelheid van leerlingen. Deze metingen vonden plaats

vooraftgaand aan de studie en na elke ronde. Ze toetsten hiernaast ook of dit effect afhing van het creatief zelfbeeld van de leerling.

De resultaten voor de tekstkwaliteit waren niet eenduidig. Leerlingen die de creatieve schrijfinstructie als eerste kregen verbeterden niet in de creativiteit van hun teksten ten opzichte van de voormeting. Wel bleken zij na de eerste ronde betere creatieve teksten te schrijven in vergelijking met leerlingen die de argumentatieve instructie als eerste hadden gekregen, terwijl de kwaliteit van de argumentatieve teksten niet verschilde. Toen de leerlingen na de creatieve instructie vervolgens argumentatief schrijfonderwijs kregen, werd echter niet meer gevonden dat de creatieve teksten beter waren en was er wederom geen verschil in de kwaliteit van de argumentatieve teksten. Dit wijst op een mogelijk transfereffect van creatieve schrijfinstructie op de kwaliteit van argumentatieve teksten. Tot slot hingen de effecten af van het creatieve zelfbeeld van de leerlingen. Na eerst creatief schrijfonderwijs en vervolgens argumentatief schrijfonderwijs te hebben gevolgd schreven vooral leerlingen met een relatief sterk creatief zelfbeeld betere creatieve en argumentatieve teksten. Ook de effecten op de schrijfsnelheid waren wisselend, al lijkt een creatief zelfbeeld hierin een positieve rol te spelen. Deze bevindingen suggereren dat het geen kwaad kan om het creatieve zelfbeeld van leerlingen te versterken. Tot slot gaven de leerlingen aan de schrijfcursussen te waarderen.

Een cursus voor creatief zakelijk schrijven

In hoofdstuk 4 worden twee studies beschreven naar een schrijfcursus voor zakelijke, argumentatieve teksten, waarbij creatief denken ingezet wordt. Hoewel dit genre niet standaard om creativiteit vraagt, kan creativiteit de kwaliteit wel degelijk positief beïnvloeden, bijvoorbeeld door bepaalde argumenten

op een originele manier te presenteren. De cursus creatief zakelijk schrijven was gebaseerd op dezelfde principes als de lessenserie narratief schrijven die hierboven beschreven staat, maar de taken en instructies werden aangepast om aan te sluiten bij zakelijk schrijven. Zo richtten de denktechnieken zich meer op mind-mapping, ideeën combineren en het gebruik van metaforen.

Negenenzeventig bovenbouwleerlingen namen deel aan het eerste onderzoek waarbij werd gekeken of leerlingen beter gingen schrijven door creatief zakelijk schrijfonderwijs. Aan een tweede studie namen achteenvijftig bovenbouwleerlingen deel waarbij de effecten van creatief zakelijk schrijfonderwijs vergeleken werden met regulier spellingsonderwijs. Een deel van de leerlingen kreeg eerst creatief zakelijk schrijfonderwijs en daarna regulier spellingsonderwijs; bij de andere groep draaide deze volgorde om. Naast het toetsen van de effecten van creatief zakelijk schrijfonderwijs werd gekeken of effecten afhingen van het creatief zelfbeeld en de schrijfhouding van de leerling. Met vergelijkbare metingen als in de eerdere studies werd vooraftgaand en na afloop van de lessenserie(s) de creatieve en argumentatieve tekstkwaliteit van de leerlingen vastgesteld.

De resultaten van beide studies laten zien dat leerlingen relatief positief waren over de lessen. Hoewel de creatieve schrijfcursus ten opzichte van reguliere spellingslessen geen verbetering in tekstkwaliteit liet zien, bleek er wel een effect op het schrijfgedrag: leerlingen produceerden meer narratieve tekst na het volgen van de creatieve zakelijke schrijfcursus. Dit wijst mogelijk op een onverwacht transfereffect van zakelijk naar creatief schrijven. Zelfs als je leerlingen traint om divergent te denken voor zakelijk schrijven, beïnvloedt dat hun narratieve schrijfproces. Daarnaast speelde motivatie een belangrijke rol: leerlingen met een positieve houding tegenover schrijven produceerden betere narratieve tek-

sten en in de tweede studie produceerden ze ook betere zakelijke teksten. Anders dan in de interventiestudie uit hoofdstuk 3 hingen effecten echter niet af van het creatieve zelfbeeld van de leerlingen.

Bevindingen van de interventiestudies

De bevindingen van de drie interventiestudies zijn niet eenduidig. Creatieve instructie pakt in enkele gevallen positief uit, maar niet altijd, niet voor iedereen, en niet steeds op dezelfde manier. Deze wisselende bevindingen van de interventiestudies zijn lastig te interpreteren. Is het ontwerp van de lessen onvoldoende effectief geweest? Ten Peze suggereert dat vooral de divergente denkstrategieën en het belang van originaliteit voor zakelijk schrijven beter hadden kunnen worden uitgewerkt. Zelf vermoed ik dat onderzoeksmethodologische redenen ook een rol hebben gespeeld. Effectiviteitsstudies in de schoolcontext zijn moeilijk om zuiver uit te voeren. Zo komen leerlingen van dezelfde school, waardoor het niet uit te sluiten is dat ze met elkaar praten over de lesinhoud en elkaar onbedoeld beïnvloeden. Ook ben je als onderzoeker afhankelijk van de beschikbaarheid van leerlingen, wat vaak resulteert in een lager aantal onderzoeksdeelnemers dan wenselijk is voor de statistische analyses. Ten Peze is hier verstandig mee omgegaan door in haar laatste hoofdstuk een meta-analyse uit te voeren. Het grote voordeel hiervan is dat de resultaten van meerdere onderzoeken worden samengenomen waardoor gevonden effecten vaak robuuster en beter generaliseerbaar zijn.

Effectieve instructie voor creatief schrijven: Een meta-analyse

Om het creatieve schrijfvermogen van middelbare scholieren te verbeteren, is in de laatste empirische studie in het proefschrift de effectiviteit onderzocht van verschillende

onderwijsinterventies voor creatief schrijven. Uiteindelijk werden dertien relevante interventiestudies geselecteerd voor de meta-analyse, waaraan in totaal 1042 leerlingen deelnamen. De resultaten van deze analyse toonden aan dat schrijfinterventies ten opzichte van een controleconditie een positief effect hadden op zowel de kwaliteit van creatieve teksten als op het schrijfproces. Vooral methodes die zich richtten op het schrijfproces en fictieve teksten als leermateriaal gebruikten, bleken effectiever was dan oppervlakkige begeleiding. De effectiviteit bleek niet af te hangen van het aantal sessies waaruit de interventie bestond.

Op basis van deze bevindingen formuleerde Ten Peze enkele ontwerpprincipes voor effectief schrijfonderwijs in een inhoudsregel (leerstof) en een regel voor de manier waarop de inhoud het beste aangeboden kan worden (didactiek). De oude regels die Ten Peze hanteerde: (1) leer creatieve strategieën expliciet aan, en (2) creëer mogelijkheden voor verbeelding en fantasie door keuzevrijheid te geven en door leerlingen onderwerpen te laten verkennen, zijn nu geherformuleerd als: (1) Inhoud: Onderwijs creatief denken, schrijfstrategieën en verbeelding en fantasie, en (2) Didactiek: Geef expliciet les en schep mogelijkheden voor keuze en verkenning en bied fictionele teksten als voorbeeld aan.

De meta-analyse onderstreept dat creatief schrijven niet alleen een aangeboren talent is, maar dat een interventie met effectieve instructie een positieve impact kan hebben. Dit biedt docenten concrete handvatten om creatief schrijven beter te integreren in het curriculum van het voortgezet onderwijs.

Een reflectie op de bevindingen

Het onderzoek van Ten Peze is pionierswerk. Het biedt waardevolle inzichten in wat creatief schrijven inhoudt, in welke mate het met werkvormen kan worden versterkt, en welke

rol individuele kenmerken spelen, zoals de schrijfhouding van de leerling en de creatieve zelfperceptie. Zoals vaker met pionierswerk zijn er beperkingen. Die worden ook erkend door Ten Peze. Zo waren de studies vooral gericht op vwo-leerlingen in de bovenbouw, wat de generaliseerbaarheid van de bevindingen beperkt. Ook waren de resultaten niet altijd eenduidig. Dit kan deels liggen aan de specifieke inhoud van het lesmateriaal. Er spelen waarschijnlijk ook methodologische redenen, zoals de beperkte beschikbaarheid van onderzoeksdeelnemers die elkaar mogelijk onderling beïnvloedden. Daarom is het belangrijk dat er toekomstig onderzoek wordt gedaan: om de resultaten te repliceren en om de inhoud en vorm van de cursussen verder uit te werken op basis van de uitgangspunten die door Ten Peze zijn geformuleerd.

Zelf denk ik dat het in dit toekomstige onderzoek, maar ook bij de toepassing van de bevindingen, belangrijk is om ook de rol van docenten mee te nemen. Zij zijn uiteindelijk degenen die de lessen moeten doorontwikkelen en geven. Zij zijn ook degenen die een creatieve leeromgeving moeten scheppen en degenen die de teksten van hun leerlingen moeten beoordelen en van feedback voorzien. We weten uit eerder onderzoek dat er verschillen tussen docenten zijn in hun percepties van (de wenselijkheid van) creativiteit (Mullet et al., 2017). Dit maakt meer onderzoek naar hun rol in creatief schrijfonderwijs wenselijk. Ook is het belangrijk om het aanleren van creatieve metacognitieve kennis en vaardigheden verder te versterken (Lebuda & Benedek, 2023), zodat leerlingen beter weten wanneer en hoe ze wat ze geoefend hebben kunnen toepassen op de doeltaak.

Conclusie en aanbevelingen

Creatief schrijven kan een waardevolle toevoeging zijn aan het curriculum van het vak Nederlands. Leerlingen waarderen dit. Hoewel meer onderzoek nodig is, biedt het

onderzoek in dit proefschrift waardevolle aanknopingspunten. Creatief schrijfonderwijs verbetert de schrijfflow en tekstproductie. Bovendien lijkt er een transfereffect te zijn van creatief naar argumentatief schrijven, en laat de meta-analyse zien dat creatieve schrijfinterventies een positief effect hebben op de kwaliteit van creatieve teksten. Voor docenten die overwegen creatief schrijven te integreren in het curriculum biedt het proefschrift goede aanknopingspunten: stimuleer een positieve houding ten opzichte van schrijven, ondersteun leerlingen met expliciete instructie in creatief denken en schrijfstrategieën, bied fictionele teksten aan als voorbeeldmateriaal en pas divergent denken direct toe op de schrijftaken.

LITERATUUR

- Lebuda, I., & Benedek, M. (2023). A systematic framework of creative metacognition. *Physics of Life Reviews*, 46, 161-181.
- Mullet, D.R., Willerson, A., Lamb, K.N., & Kettler, T. (2016). Examining teacher perceptions of creativity: A systematic review of the literature. *Thinking Skills and Creativity*, 21, 9-30.

MATTHIJS BAAS werkt als universitair hoofd-docent aan de psychologieafdeling van de Universiteit van Amsterdam. Hij doet onderzoek naar de werking van creativiteit in individuen en teams. Daarnaast verzorgt hij workshops en cursussen over creativiteit en innovatie in organisaties. Hij promoveerde in 2010 op een onderzoek naar de relatie tussen stemming en creativiteit.
E-mail: m.baas@uva.nl.